

HAT, TEZHİP VE CİLT TERİMLERİ SÖZLÜKLERİ

*Fikret USLUCAN**

ÖZET

Hat, tezhip ve cilt, klasik Türk - İslam sanatlarındandır. Globalleşen dünyada pek çok eski sanat hayatını devam ettiremezken bu sanatlara ilgi az da olsa devam etmektedir. Diğer taraftan Türk ve Batılı araştırmacıların hat, tezhip ve cilt sanatlarına ilgisi gittikçe artmaktadır. Bu durumda bu sanat dallarında kullanılan terimleri bilmek de bir zorunluluk olmaktadır. Bu çalışmada hat, tezhip ve cilt terimleri için hazırlanmış sözlükler ve sözlük olmadığı halde bir kısmı sözlük özelliğine sahip eserler tanıtılıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: hat, tezhip, cilt, klasik sanatlar, terim, sözlük.

GLOSSARIES OF CALLIGRAPHY, ILLUMINATION AND BINDING TERMS

ABSTRACT

The Calligraphy, the illumination and the binding are among classical Turkish-Islamic arts. Whereas a great number of arts belonging to old times are not able to survive in the global world, the interest in these arts has been continuing even a little. On the other hand, the interest of Turkish and Western researchers in the arts of calligraphy, the illumination and the binding increases more and more. In that case, it is also necessary to know terms used in these branches of art. In this study, glossaries prepared for terms of the calligraphy, the illumination and the binding and works,

* Dr., Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, f_uslucan@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

a part of which has characteristics of glossary though they are not a glossary, are introduced and evaluated.

Key Words: calligraphy, illumination, binding, classical arts, terms, glossary.

“Türk ulusunun yaratıcılığına inanmış olan bir insanım. Ekimsiz bir toprak bulmuştum. Üzerindeki yaban otlarını söktüm. Bu toprağı ekebildiğim kadar da ekim. Daha çok eşmek, daha çok ekmek, daha çok ürün almak bizden sonra yetişeceklere düşüyor. Toprak var, güneş var, bitkileri bitiren Allah da var. Siz de bizim gibi durmayıp çalışın.”¹

GİRİŞ

Bilimsel araştırmaların amaçlarından ve belki de görevlerinden biri de *tasnif etmek* ve *ad vermektir*. Bu durumda, araştırma sahasında kullanılacak terimlere ve kavramlara ihtiyaç duyulur. Araştırma sahasının uzmanlarının kullandığı özel anlamlı kelime ve kelime grupları olan bu terim ve kavramları, araştırma sahasına uzak olanların, hatta bazı durumlarda sahanın uzmanlarının da bilemediği veya yanlış kullandığı -hoş bir durum olmasa da- sıkça rastlanan bir gerçektir. Diğer taraftan alanına vakıf olan araştırmacıların da zaman zaman, alanıyla ilgili terim ve kavramları kullanırken bazı tereddütler yaşadığı görülmektedir.

Yalnızca bilimsel araştırma yapanların değil; sanatçıların, okurların, yazarların ve daha başkalarının da; bilimsel bir çalışmayı veya herhangi bir konu üzerine yazılmış bir yazıyı okurken ya da bir kalem çalışmasını irdelerken kendileri için yabancı olan bu terim ve kavramları anlayamadıkları, bu terim ve kavramı anlayamayınca ellerindeki yazının veya araştırmanın onlar için bir şey ifade etmediği de sıkça rastlanılan bir durumdur. Çünkü; bir bilim veya sanat dalında kullanılan terimler, kavramlar, deyimler; bazen günlük dilde kullanılmasına rağmen terimleştikten sonra, günlük dildeki anlamından tamamen uzaklaşmakta, bambaşka bir anlam kazanmaktadır. Örneğin; günlük dilde kullanılan “bıyık” kelimesi, erkeklerin üst dudaklarındaki kılların bütünü anlamındayken zoolojide

¹ İsmail Hakkı BALTACIOĞLU, *Türklerde Yazı Sanatı*, Kültür Bakanlığı Yay., Mersin 1993, s. 84.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

bazı balıkların ağız kenarlarındaki deri uzantıları anlamındadır. Hepimizin bildiği “tırnak” kelimesi, hat sanatında celi yazılardaki bir süsleme işareti anlamında kullanılmaktadır. Bir organ ismi olan “burun” kelimesinin terimleştikten sonra coğrafya ilmindeki anlamı da hepimizin malumudur. Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Bunların yanında günlük dilde hiç kullanılmayan; ama sanat ve bilim dallarında, sahanın uzmanlarının sıklıkla kullandığı terimler, deyimler ve kavramlar vardır ki sahanın mensupları için bunlar, bazen sayfalar dolusu bilgiyi akla getirir.

Günümüz dünyası kendi dar alanlarına hapsedilmiş bilim ve sanat adamlarından hazzetmiyor. Uzmanlık derecesinde olmasa da diğer alanlardan da haberdar, diğer alanlarla ilgili konuşmaları dinleyip, yazılanları okuyup anlayan, entelektüel düzeyi yüksek insanlar, kendi sahalarında daha da başarılı oluyor. Bu durum çok eski zamanlarda da böyleydi. Sonradan uzmanlaşma yaygınlaştı. Hatta uzmanlık için nokta alanlar ortaya çıktı. Günümüzde ise, fark edilir olmak için, başarılı olabilmek için saha dışında da dolaşabilmek gerekiyor.

İşte bu gereklilik “terim sözlükleri”nin önemini artırmaktadır. Öyleki bazen bir yazı yazarken, bir yazıyı okurken alanımızla hiç alakası olmayan bir terim veya deyim karşımıza çıkmakta ya da böyle bir deyim veya terimi kullanmak zorunda kalmaktayız. Neticede elimizdeki metni daha sağlıklı kurgulamak yahut anlayabilmek için bu deyim, terim ve kavramı bilmek, bilmiyorsak öğrenmek için terim sözlüklerine başvurmak mecburiyeti doğmaktadır.

Edebiyattan sanat tarihine, tarihten ilahiyata, sosyolojiden filolojiye kadar sosyal bilimlerin neredeyse her alanında; hatta mimariye kadar araştırmacıların karşısına hat, kitap, cilt ve tezhip terimleri çıkmaktadır. Uzmanlık alanı bunlar olmayan bir araştırmacı bu durumda sıkıntı çekmektedir. Doğal olarak bu durumda en büyük yardımcı bunlarla ilgili terimler sözlüğü yahut sözlükleri olacaktır. Sözü buraya getirdikten sonra sorulacak sorular şunlardır: Bu sanat dallarında yazılmış sözlükler var mı? Varsa hangileri? Bu sözlüklerin özellikleri nelerdir? Bunlar ihtiyacı karşılıyor mu?

Çalışmamızın amacı da burada ortaya çıkıyor. Çalışmamızda sözünü ettiğimiz sanat dallarıyla ilgili terim sözlüklerinin tanıtımı yapılacak, özellikleri gösterilecek, var olan noksanlar üzerinde durulacak ve yeni sözlük yazımıyla ilgili tekliflerde bulunulacaktır. Hat, kitap, cilt ve tezhip terimleriyle ilgili olarak elimizde bulunan eserleri iki kısma ayırdık. Birinci kısımda doğrudan sözlük olarak kaleme alınan eserler incelendi. İkinci kısımda

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

ise bir sözlük yazma niyeti olmadan bu sahalarla ilgili olarak kaleme alınan; ama bir kısmı sözlük niteliği taşıyan veya gerekli bilgilerin içinde bulunabildiği eserler ele alındı.

A. SÖZLÜKLER

1. Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü

Eser, Dr. Hasan Özönder tarafından 2003 yılında Konya’da yayımlanmıştır. Üçüncü hamur kağıda büyük boy olarak basılan sözlük, yazarın biyografisinden sonra müellif tarafından kaleme alınan iki sayfalık ön sözle başlamakta ve bol miktarda siyah beyaz resim ve fotoğraf içermektedir. Göze de hitap edilmek istenen eserde, bunlar renkli olmadığı için, özellikle de tezhiple ilgili resim ve fotoğrafların konulmasındaki amaca ulaşamadığı kanaatindeyiz. Ön sözde eserin hangi ihtiyaçtan dolayı hazırlandığı subjektif ifadelerle dile getirilmiştir. Sözlüğün sonunda, hazırlanmasında başvurulan yerli ve yabancı 126 (yüz yirmi altı) kaynak kitap ve makale, bir düzenlemeye tabi tutulmadan sekiz sayfalık bir liste halinde verilmiştir.

Adında “ansiklopedik” sıfatı olmasına rağmen eser, bu özelliğe sahip değildir. Maddeler oldukça yüzeysel olarak tanımlanmıştır. Bazı maddelerde ise gereksiz bilgilere de yer verilmiştir. 230 sayfa olup iki sütun halinde düzenlenen eserde 1375 (bin üç yüz yetmiş beş) madde hakkında bilgi verilmiştir.

Karton kapakla ciltlenen eserde “barok, ağyar, anonim, müzekker, selâtin cami” gibi hat ve tezhip sanatlarıyla ilgisi olmayan maddelere de yer verilmiştir. Madde başlıkları, Latin harfleriyle verilen bu sözlüğün belki de en büyük kusuru maddelerin eski harflerle yazılışlarının gösterilmemesidir. Belirttiğimiz bu kusurlarına rağmen hat, kitap, cilt ve tezhip terimleriyle ilgili olarak büyük bir boşluk doldurmakta ve araştırmacılara mutlaka yararı olmaktadır.

Bu sözlüğün alanında ilk ve tek olduğunu iddia eden yazar, eserinin ön sözünde, uzun yıllar devam eden öğrencilik ve öğretmenlik hayatından edindiği tecrübelerinden yola çıkarak “derslerde geçen sözlük ve ıstılahların en iyi şekilde açıklanması, terminolojik izahat anlayışı hızlandırıyor ve artırıyor. Bunları bazı mecaz, teşbih, temsil ve tasvirlerle değişik yönlerden anlatan hoca, öğrencisine daha faydalı oluyor.” demektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Terminoloji bilgisinin verilmesinin gerekliliğini bu şekilde açıkladıktan sonra, eserin kaleme alınış sebebini şöyle açıklıyor: “*Bu noktada bir büyük açıklık her zaman kendini hissettirmiştir; bu da hat ve tezhip sanatlarında geçen deyim ve terimlere dair bir sözlüğün bulunmayışıdır. Bu ince el sanatlarında geçen terminolojiye dair yeterli bir eserin yokluğu kendini her zaman hissettiregelmiştir. Dolayısıyla çoğu zaman üstad anlatamamaktan dolayı zor, öğrenci de anlayamamaktan dolayı müşkil durumda kalmıştır. İşte bu eser, bütün bu mübrem ihtiyaçtan doğdu.*”

Yazar, yine eserin ön sözünde eseri hakkında şunları söylemektedir: “*... eserimiz, derslerin anlaşılmasını; tekniklerin ve tabirlerin kavranılmasını kolaylaştıracaktır. Üstad ile öğrenci arasında bulunabilecek dil; zaman, mekân ve kültüre bağlı seviye problemlerini büyük ölçüde çözümlenecektir. Böylece özellikle genç öğrenciler, büyük bir kavrama kolaylığı elde edeceklerdir. Sözlük ve istilahlara daha iyi anlaşılması ve zihinde daha güzel yer etmesi için bilgileri, mümkün olduğunca şekil ve resimlerle de destekledik. Yer yer bilgileri genişleterek ansiklopedik muhtevayı, çeşitli faydalarını göz önünde bulundurarak uygun gördük.*”

2. Türk Kitap Sanatları Tabir ve Istilahları

2004 yılında İstanbul’da Damla Yayınları tarafından neşredilen eseri Dr. Abdulkadir Yılmaz kaleme almıştır. Birinci hamur kağıda orta boy olarak basılan bu sözlük 406 sayfadır. Ansiklopedik olmak gibi bir iddiası olmayan eserde 2241 (iki bin iki yüz kırk bir) madde Hasan Özönder’in çalışmasında olduğu gibi detaylara girilmeden açıklanmıştır. Özellikle aklâm-ı sitte kalemleri gibi bazı maddeler ise oldukça detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Eserin ön sözünde, sözlüğün hazırlanmasında dikkat edilen hususlar maddeler halinde verilmiş, ardından sözlükte kullanılan kısaltmaların listesi sunulmuştur. Sözlüğün sonunda yer alan bibliyografyada yerli ve yabancı 363 (üç yüz altmış üç) makale ve kitap bir tasnife sokulmadan alfabetik olarak listelenmiş ve 18 sayfa olarak sunulmuştur.

Bu çalışmada da görselliğin kazandırılması niyetiyle fotoğraf, resim ve şekiller kullanılmış, ancak siyah beyaz olan bu malzeme diğer eserde olduğu gibi bu yönüyle maksadına ulaşamamıştır. Fakat, gerek maddelerin derli toplu açıklanması ve gerekse daha fazla madde hakkında bilgi verilmesi bakımından çok daha büyük bir hizmet sunmaktadır.

Yazar; ilim ve sanatta terimlerin ve deyimlerin önemini vurguladıktan sonra bunları bilmenin ve doğru kullanmanın gerekliliği üzerinde durmakta; Türkçenin, değişik sanat dallarıyla ilgili pek çok

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

deyim, tabir ve terime sahip olduğunu, ancak bu terim deyim ve tabirlerin Osmanlı Türkçesi içinde kaldığını; hat, tezhip gibi sanatlarla uğraşan genç nesillerin de bunları anlamakta güçlük çektiğini ifade etmektedir.

Yazar yine ön sözde, geçmişte yazılan ve bu gibi sanat dallarıyla ilgili terimleri, deyimleri açıklayan kitaplar hakkında şunları söylemektedir: “Geçmişte içinde Türk el sanatlarının da bulunduğu değişik sanat dallarıyla ilgili terim ve deyimleri içine alan kıymetli eserler verilmiştir; fakat her sanata veya birkaçına ait müstakil bir eser hemen hemen yok gibidir. Bazı risaleler veya eserlerin sonlarına konan lügatçeler olsa da yetersizdir. Mevcut olup da ulaşılabilen makale, kitap ve ansiklopediler incelendiğinde görüldü ki, hiçbirisinde kelimelerin orijinal yazılışı, aslı, farklı sanat dallarında kullanılışı detaylı bir şekilde birlikte verilmemiştir. Bir kısmında sadece kelimelerin aslı yazılışları, bazısında hangi dilden olduğu, ekserisinde ise kısaca tarifleri yapılmıştır.”

Yazarın bu cümleleri, eseri kaleme alma sebebinin de bir bakıma izahıdır. Yazar, eserin hazırlanmasında dikkat edilen hususları ise şu şekilde açıklamaktadır: “Tabir ve istihlaların tespiti için güvenilir kaynaklara müracaat edildi. Gerektiğinde şifahi bilgilerden de faydalanıldı. Kelimelerin bulunabilen eski ve yeni kullanımları, galatı, doğrusu ve her üç lisanda karşılıkları verildi. Maddeler yer yer resimlerle zenginleştirildi.”

Yazar, ön sözde klasik sanatlarımızın geçmişinden kısaca söz ettikten sonra, eserin hazırlanmasında dikkat edilen hususlarla maddelerin düzenleniş ve kullanımıyla ilgili olarak bilgi vermektedir. Bunlardan yola çıkarak sözlüğün bazı teknik özellikleri hakkında şunları söyleyebiliriz: Madde başlıkları orijinal, metin içinde ise gerekli yerlerde orijinal, onun dışında Türkçe telaffuza uygun yazılmış; terim ve deyimlerin orijinal yazılışları parantez içinde verilmiş; kelimelerin hangi dilden veya dillerden geldiği kısaltmalarla gösterilmiş (Mesela: (A) Arapça, (F) Farsça gibi); Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe yazımında ayın harfini karşılamak için (‘), hemze harfini karşılamak için (’) işareti, ince sesli harfleri uzatmak için uzatma işareti (^), kalın sesli harfleri uzatmak için çizgi (-) kullanılmış; *hat*, *tezhip*, *ebru* ve *cilt* sanatları asıl olmak üzere *katı* ve *minyatür* gibi sanatlardan da deyim ve terimler alınmıştır. Önce kelimelerin sözlük anlamları verilerek, *isim ile müsemma* arasındaki ilişki gösterilmeye çalışılmış; maddelerde genelde özlü bilgi sunulurken, öneminden ötürü bazı maddelerde detaylı bilgiler de verilmiş; genellikle tariflerde ve önemli görülen yerlerde dipnotlar verilmiştir. Birkaç eser ve makalesinden yararlanılan yazarların

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

eserlerinin isimlerinde kısaltmalar yapılmış ve bunlar genel ve bibliyografya kısaltmalarında açık şekilde yazılmış; dipnotlarda ise sadece rumuzları ve sayfa numaraları kullanılmıştır. Madde halinde verilen bazı deyim ve terimlerin farklı isimleri veya alt başlıkları öneminden dolayı bazen madde halinde de verilmiş; genelde Arapça ve Farsça tamlamalar Osmanlı Türkçesinde kullanıldığı şekliyle, Farsça tamlama kurallarına göre yazılmış; Avrupa dillerinden Türkçeye giren kelimelerin orijinal yazılışları da ayrıca verilmiştir.

3. Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü

Türk Dil Kurumu tarafından 1974 yılında yayımlanan bu sözlük, Berin U. Yurdadön tarafından hazırlanmış ve öz Türkçeci anlayışla kaleme alınmıştır. Kurumun 394'üncü yayını olan eser, cep kitabı boyutunda, üçüncü hamur kağıda basılmış olup 111 (yüz on bir) sayfadır ve karton kapakla ciltlenmiştir.

Eserin baş tarafında kurumun sunuş yazısı ve yazarın imzasını taşıyan ön söz yer almaktadır. Eserin 97'inci sayfasına kadar 701 (yedi yüz bir) kitaplıkbilim teriminin açıklaması bulunmaktadır. Bundan sonra sözlüğün hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar listesi sunulmuştur. Bu listede on sekiz yerli ve yabancı eser ismi zikredilmektedir. Açıklanan terimlerin bazılarının yanına İngilizceleri de verilen eserde bu İngilizce terimlerin dizini ayrı bir liste halinde ve alfabetik olarak ayrıca verilmiştir.

Eserde ayrıca, hangi amaçla hazırlandığı ve nasıl bir mantık süzgecinden geçtiği anlaşılmaz bir başka liste yer almaktadır. "Eski Terimler" başlığını taşıyan bu listede "*cilthane, dibace, hücre, hususi nüsha, ithaf, mükerrer nüsha, min kütüp, müstensih, müzehhip*" gibi kelime ve terimlerin yanı sıra "*abone kütüphane, abstrakt, akronim, alfa-sistematiik konu kataloğu, derleme nüshası, bibliyografik not, faset, evrensel bibliyografya, kritik bibliyografya, kütüphane, uzman kütüphaneci*" gibi kelime ve terimler yer almaktadır.

Kelime ve deyimlerin açıklamaları oldukça yüzeysel kalmış, pek çoğu bir iki kelimeyle karşılıkları verilerek geçiştirilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi öz Türkçeci bir anlayışla hazırlanan sözlük, bugünkü nesil için bile "aşırı" olarak değerlendirilebilecek bir dil özelliği göstermektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

B. BİR KISMI SÖZLÜK NİTELİĞİ TAŞIYAN ESERLER**1. Türk Cilt Sanatı**

Eser, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları arasında 1998 yılında yayımlanmıştır. Mine Esiner Özen tarafından kaleme alınan bu kitap, 92 sayfa olup karton kapakla ciltlenmiştir. Ön sözden sonra Klasik Doğu Ciltleri başlığını taşıyan birinci bölümde cilt sanatının tarihçesi, klasik cildin bölümleri, çeşitleri, klasik Doğu cildinin Batı cilt sanatından farkları ve cilt çeşitleri hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. 31 ve 33 sayfalar arasında ünlü ciltçiler kısaca tanıtılmıştır.

Eserin 35'inci sayfası ile 37'inci sayfaları arasında kısa bir cilt terimleri sözlüğü yer almaktadır. Bu kısımda 43 (kırk üç) cilt terimi kısaca açıklanmıştır. 39 ve 40'inci sayfalarda eserin hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar liste halinde takdim edilmiştir. Bu listede 32 adet kitap, makale ve ansiklopedi maddesi zikredilmektedir. Kitabın 43 ve 92'nci sayfaları arasında ise 50 (elli) adet renkli cilt fotoğrafı yer almaktadır. Fotoğrafların altında ise bu eserlerin isimleri, hangi cilt türünden olduğu, eserin nerede bulunduğu ve demirbaş kayıt numarası, bazılarında çok kısa cilt bilgileri ve bazılarında da hangi mücellidin çalışması olduğu hakkında bilgiler yer almaktadır. Eserin en büyük hizmeti belki de bu görsel malzemeyi oluşturan fotoğraflardır.

2. Harflerin İlmî

İbn Arabî'nin orijinal adı "İlmü'l-Hurûf" olan bu eseri, Mehmet Kanık tarafından Türkçeye kazandırılmış ve 2000 yılında Asa Yayınları arasında neşredilmiştir. Eserin aslında İbn Arabî'nin "Fütuhâtü'l-Mekkiye" isimli eserinin 1, 2 ve 26. bapları olduğu iç kapağa not olarak kaydedilmiştir. Karton kapakla ciltlenen eser, 240 sayfadır.

Eserin baş tarafında mütercim tarafından kaleme alınan ve "Harflerin İlmî'ni" sunarken başlığını taşıyan ön söz mahiyetinde bir kısım yer almaktadır. Mütercim burada eser hakkında okuyucuya ön bilgi vermektedir.

Baplar halinde düzenlene kitapta "ruh hakkında bilgiler, ruhun neşetinin açıklanması, rumuz ehlinin kutupları hakkında bilgiler, âlemdeki harflerin ve hareketlerin mertebeleri ve bunların ilahi isimlerdeki karşılıkları hakkında bilgiler, kelimeler hakkında bilgiler; ilim, alîm ve malum hakkında bilgiler, harflere dair zikredilen bazı sebeplerin ve lafızların açıklanması, hareketlere ya da küçük sesli harflere dair kelimeler" gibi ana başlıklar yer almakta, buralarda

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

kelama ve tasavvufa dair malumatlar verilmekte, ele alınan konuların zahiri ve batını taraflarına değinilmektedir.

Ele alınan konuların içeriğiyle ilgili şiirlerin de yer aldığı eserin konumuzu ilgilendiren asıl bölümü ise, 129 - 173. sayfalar arasında yer alan ve “Harfler Hakkında Tek Tek Bilgiler” başlığını taşıyan “2. bap, 1. faslın 2. eki” kısmıdır. Burada Arap alfabesindeki bütün harflerin sırayla tasavvufi değerleri, anlamları, rumuz olarak kullanılışları ve simgesel özellikleri hakkında bilgi verilmektedir. Kuran-ı Kerim’de geçen ve “hurûf-ı mukâta’a” denilen harflerden ibaret ayetler hakkında da bilgiler yer almaktadır.

3. Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar

Ünlü hat sanatçısı Muhittin Serin tarafından hazırlanan eserin ilk baskısı 1999 yılında İstanbul’da, genişletilmiş ikinci baskısı 2003 yılında yine İstanbul’da Kubbealtı Neşriyat tarafından yapılmıştır. Büyük boy kuşe kağıda basılan kitap karton kapakla ciltlenmiştir. Kitabın hazırlanışında görselliğe büyük önem verilmiş bol miktarda fotoğraf kullanılmıştır. Çok azı siyah beyaz olan bu fotoğraflar, konuyla ilgili hat eserleri ve ünlü hattatların fotoğraflarıdır. Altlarında nereden alındıkları, boyutları, okunuşları gibi bilgiler bulunmaktadır.

383 sayfalık eser, beş bölümden oluşmakta; baş tarafında bir ön söz, sonunda ise kaynakça ve dizin yer almaktadır. Kitabın bölümleri “Sanat ve Hat Sanatı, Hat Sanatının Tarihçesi ve Aklâm-ı Sitte, Osmanlı Döneminde Hat Sanatı ve meşhur Hattatlar, Aklâm-ı Sitenin Dışında Gelişen Yazılar, Yazı Alet ve Malzemeleri, Hüsn-i Hat Eğitimi ve Öğretimi: Meşk”tir. Bu bölüm başlıklarının her birinde alt başlıklar bulunmakta ve her konuyla ilgili teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Verilen genel kısaltmalar listesi kaynakçanın anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Kaynakça kısmında ise yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından kaleme alınan telif ve tercüme 308 (üç yüz sekiz) kitap ve makale alfabetik olarak listelenmiştir.

Bir sözlük olarak hazırlanmamasına rağmen eserde kullanılan alt başlıklar ve dizin kısmı, kullanımı kolaylaştırmakta, dolayısıyla aranan bir bilgiye kolayca ulaşılabilir. Diğer taraftan kullanılan görsel malzeme ve bu malzemenin renkli oluşu, okunan konuların daha iyi kavranmasını sağlamaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

4. Tezhib

İstanbul'un fethinin 550. yılı hatırasına ithaf edilen eser Nilüfer Kurfeyz tarafından hazırlanmış, Tarih ve Tabiat Vakfı'na 2003 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Büyük boy kuşe kağıda basılıp mukavva kapakla ciltlenmiştir. İki sütun halinde düzenlenen sayfalarda bir sütun Türkçe, diğer sütun ise Türkçe sütunda verilen bilgilerin İngilizcesini ihtiva etmektedir. İngilizce tercüme Dr. Dara Çolakoğlu tarafından yapılmıştır.

Doksan sayfalık eserin baş tarafında tezhip sanatının tarihçesi ve bu sanatla ilgili bazı genel ve teknik bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler içinde, alt başlıklar halinde tezhible ilgili terimlerin açıklamaları verilmiştir. Eserin on dokuzuncu sayfasında 10 (on) maddelik bir kaynakça sunulmuştur. Kitapta yirmi ikinci sayfadan son sayfaya kadar tezhip ve hat sanatına ait eserlerin renkli fotoğrafları yer almaktadır. Bütün fotoğraflarda bu eserlerin kime ait olduğu, teknik özellikleri gibi bilgiler de bulunmaktadır. Çoğu fotoğrafların bazı detayları büyütülerek ayrı bir fotoğraf olarak asıl fotoğrafın yanına yerleştirilmiştir. Eserin asıl hizmeti kullanılan bu renkli fotoğraflardır.

5. Ta'lik Yazıya Plastik Değer Açısından Bir Yaklaşım

Nihat Boydaş'ın kaleme aldığı eser, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları arasında İstanbul'da 1994 yılında yayımlanmıştır. Akademik bir çalışma olan kitap büyük boy 159 sayfadır ve karton kapakla ciltlenmiştir.

Bir giriş ve iki bölümden oluşan eser sonuç yazısından sonra bir sözlük ve kaynak listesi de içermektedir. Giriş kısmında İslâm kültür ve sanatında hat, İslâm yazılarının çeşitleri, köşeli yazılar, ma'kilî yazı çeşitleri, kûfî yazılar, yuvarlak yazılar, eğik yazılar, fantezi yazılar, tuğralar, İslâm sanatının diğer sanatlarla münasebeti gibi konularda doyurucu bilgiler verilmektedir. Eserin birinci ve ikinci bölümleri ise ta'lik yazıya ayrılmış olup burada ta'lik yazının doğuşu ve bu konuyla ilgili tartışmalar, ta'lik yazının çeşitleri ve bunlarla ilgili teknik bilgiler, ta'lik yazıda plastik unsurların kullanılışı, ta'lik yazının resim sanatıyla ilişkisi üzerinde durulmaktadır.

Eserde yer yer örnek olarak verilen levhaların tahlilleri yapılmaktadır. Bu arada ele alınan konularla ilgili olarak kullanılan terimlerin açıklamalarına da yer verilmektedir. Kitapta değişik yazı türlerinden levha ve meşk örnekleri bulunmaktadır. Bu yönüyle göze de hitap eden eserin en büyük kusuru bu malzemenin siyah beyaz oluşudur. 151 – 153. sayfalarda 63 (altmış üç) hat teriminin yüzeysel bir açıklaması verilmiştir. En sonda yer alan beş sayfalık kaynakça

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

kısımında ise 123 (yüz yirmi üç) yerli yabancı kitap, makale ve ansiklopedi maddesi yazar soyadına göre tertiplenerek verilmiştir.

6. Hüsnühat

Ahmet Soysal tarafından yazılan eser Norgunk Yayınları'nca 2004 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Küçük boy üçüncü hamur kağıda basılmış ve karton kapakla ciltlenmiştir. Kitabın ortasında sekiz adet renkli fotoğraf bulunmaktadır. Fotoğraflarda hat sanatının değişik örnekleri bulunmakta, altlarında ise kimin eseri olduğu, boyutları vs bilgiler verilmektedir.

Kitabın giriş kısmında "hat sanatının kurucuları" tanıtılmakta, "hat sanatının temel estetik sorunları" üzerinde durulmaktadır. 68 sayfalık eserde bundan sonra; "hat sanatının kökenleri"ne inilmekte, "işlevi" üzerinde durulmakta, "modernlik sorunsalı" tartışılmakta, "hat sanatının temsil sorunu"na değinilmekte, "Çin yazı sanatıyla karşılaştırma" yapılmakta, "tarihsellik mantığı" üzerinde durulmaktadır. Bütün bunlar yapılırken çok az sayıda terim ve kavram bir başlık altında olmasa da kısaca açıklanmaktadır. Eser, daha çok hat sanatının estetiği ve tarihçesiyle ilgilenenlere faydalı olacaktır.

7. Türklerde Yazı Sanatı

Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından yazılan eser, büyük boy birinci hamur kağıda basılmış, karton kapakla ciltlenmiş, Kültür Bakanlığı yayınları arasında 1993 yılında yayımlanmış ve Mersin'de basılmıştır. Başta yazarın biyografisi ve eserlerinin listesi verilmiştir. Eser, bundan sonra 14 bölüme ayrılmış, son sözün ardından yazı türlerinin örnekleri, fotoğraflar, Arap yazısındaki harflerle insan bedeninin değişik figürlerinin benzerliklerini gösteren resimler verilmiştir. Kitabın 87, 143. sayfaları arasında yer alan bu resim ve fotoğraflar siyah beyaz olarak basılmıştır.

Eserin birinci bölümünde Türk sanat yazılarını inceleme planı, ikinci bölümde Türk sanat yazılarının ana karakteri, üçüncü bölümde Türk sanat yazıları ve sürrealist resim, dördüncü bölümde Türk sanat yazılarının sürrealistliği, beşinci bölümde Türk sanat yazılarında güzelliğin kaynakları, altıncı bölümde Türk sanat yazılarının türleri, yedinci bölümde kûfî yazı, sekizinci bölümde sülüs yazı, dokuzuncu bölümde talik yazı, onuncu bölümde divânî yazı, on birinci bölümde rıka yazı, on ikinci bölümde yazı bezemeleri ve bezeme yazıları, on üçüncü bölümde Türk sanat yazılarının estetiği, on dördüncü bölümde Türk sanat yazılarının tarihi üzerinde durulmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Eserin özellikle 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. bölümleri konumuzla alakalıdır. Bu ve diğer bölümlerde hat sanatıyla ilgili terimler yeri geldikçe açıklanmaktadır. Bazı bilgileri tartışılmakla beraber, alanında önemli bir boşluk dolduran kitabın son sözünü önemine binaen aynen almakta fayda görüyoruz: “*Türklerde yazı sanatı için söyleyeceklerimi söyledim, bitti. Ancak, bu konuda gerekli olan her şeyi söyleyip söylemediğimi bilmiyorum. Söylediklerimin hepsinin doğru olduğunu da sanmıyorum. Çünkü ben yapılması gerekeni değil, yalnız elimden geleni yaptım. Ben yaşamı boyunca Türk hattatlığı, Türk dekorculuğu ile uğraşan, bütün Türk plastik sanatlarını incelemiş, psikoloji, sosyoloji ve felsefe üzerinde çalışmış, Türk ulusunun yaratıcılığına inanmış olan bir insanım. Ekimsiz bir toprak bulmuştum. Üzerindeki yaban otlarını söktüm. Bu toprağı ekebildiğim kadar da ekim. Daha çok eşmek, daha çok ekmek, daha çok ürün almak bizden sonra yetişeceklere düşüyor. Toprak var, güneş var, bitkileri bitiren Allah da var. Siz de bizim gibi durmayıp çalışın.*”

8. Türk Hat Sanatı Araç, Gereç ve Formları,

Osmanlı Devleti'nin 700'üncü kuruluş yıldönümüne armağan edilen eser, M. Şinasi Acar tarafından yazılmıştır. Baskı tarihi hakkında bir kayıt bulunmayan kitabı Artık A. Ş.çe İstanbul'da yayınlamış. Büyük boy kuşe kağıda basılan eser 305 sayfa olup mukavva kapakla ciltlenmiştir.

Eserin baş tarafında yayıncı Turgay Artam'ın önsözü, Ali Alparslan'ın sunuş yazısı ve yazarın ön sözü yer almaktadır. Kitapta ele alınan konular; “hat sanatı ve hattatlık, hat sanatının araç ve gereçleri, hat sanatının formları, hat sanatının görüldüğü yerler”dir. Bütün bu bölüm başlıkları alt başlıklara ayrılmış ve her konuda detaylı, doyurucu bilgiler verilmiştir. Pek çok terim, deyim ve kavramın bu bilgiler içinde uygun başlıklar altında açıklandığını da belirtmemiz gerekir.

Türkçe konu anlatımlarından sonra aynı bilgilerin İngilizce tercümesi de yabancılar düşünülerek ayrıca sunulmuştur. Eserin son kısmında yer alan kaynakça kısmında 71 (yetmiş bir) yerli ve yabancı kaynak yazar adına göre düzenlenerek verilmiş. Bunun ardından dört sayfa, üç sütun isim ve terim indeksi yer almaktadır.

Eserin göze de hitap etmesi gerektiği düşünülerek bol miktarda hat levhasının; hat sanatında kullanılan araç ve gereçlerin, cilt ve tezhip sanatlarında kullanılan malzemelerin ve aletlerin fotoğrafı renkli olarak kitaba konulmuştur. İngilizce sayfalarda bu fotoğraflar açık mor renkte basılmıştır. Şema, resim ve fotoğrafların altlarında bunlarla ilgili açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. Eserin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

alanında büyük bir boşluk doldurduğunu bu konularla ilgilenen kişiler, dikkatli bir gözle incelediğinde hemen fark edecektir.

9. Rûhî Hendese Hüsn-i Hat Sanatı

Selim Türkoğlu tarafından hazırlanan ve 144 sayfa olan eser, 2006 yılında İstanbul'da büyük boy kuşe kağıda basılmış, karton kapakla ciltlenmiştir. Kitabın birinci bölümünde “yazı sanatı, hat sanatı, hat sanatında yazı çeşitleri, harflerin talimi ve işaretler, hat sanatında kullanılan malzemeler”; ikinci bölümde “meşkler”; üçüncü bölümde “hattat biyografileri”; dördüncü bölümde ise “menkıbe ve hatıralar” a yer verilmiştir.

Özellikle birinci bölümde hat sanatıyla ilgili terimler, alt başlıklar halinde verilmiş ve detaylara girilmeden açıklanmıştır. Hat sanatının güzel numunelerinin, hat sanatında kullanılan malzemelerin ve değişik yazı türlerinden meşk örneklerinin renkli fotoğrafları bu esere ayrı bir güzellik katmıştır. Eserin sonunda yararlanılan kaynakların listesinde 14 (on dört) eserin künyesi eser adına göre verilmiştir.

10. Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli,

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında neşredilen eseri Mahmud Bedreddin Yazır kaleme almış, Uğur Derman ise yayına hazırlamıştır. Değişik zamanlarda değişik baskıları yapılan bu eser; bazen iki cilt bir arada, bazen üç cilt, bazen de iki cilt olarak basılmıştır. Kitabın elimizdeki ikinci baskısı, iki cilt bir arada olarak neşredilmiş; Ankara'da 1981 yılında, büyük boy birinci hamur kağıda 273 sayfa olarak basılmış ve karton kapakla ciltlenmiştir.

Eserin içindekiler kısmı, önce kitaptaki sıraya göre, sonra da alfabetik olarak verilmiştir. Ardından Uğur Derman tarafından kaleme alınan “Eser ve Müellifi Hakkında” başlığıyla bir bilgilendirme yazısı gelmektedir. Burada yazar hakkında bilgi verildikten sonra, eserin hususiyetleri, nasıl hazırlandığı, hat sanatı için önemi üzerinde durulmuş, yazarın rıka hattıyla ve kendi el yazısıyla yazdığı eserin yeni harflere nasıl aktarıldığı ve nasıl neşredildiği gibi noktalarda bilgi verilmiştir.

Sayfaları iki sütun olarak düzenlenen eserin mukaddimesinden sonra gelen birinci kısımda “yazı” hakkında geniş bir malumat, “yazının tarihçesi, yazının sanat olma serüveni, İslâm âleminde yazı ve yazı sanatı, İslâm yazılarının çeşitleri, hat sanatının güzel sanatlar arasındaki yeri, hat sanatının hususi farikaları, hattatlığa ve hattata ait bazı şartlar”; ikinci kısımda “yazı levazımı, hattat ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

hattatlıkta kullanılan kalemler, kalem hazırlama, hat sanatında kullanılan malzemeler; teknik tabirler, ıstılahlar ve işaretler, yazı taliminde kullanılan işaretler, yazmayla alakalı bazı şartlar, yazarken gözetilecek bazı esaslar” hakkında oldukça geniş ve doyurucu bilgiler verilmiştir. Bütün bu bilgiler içinde hat ve tezhip sanatıyla ilgili birçok deyim ve terim başlıklar altında açıklanmış, gerekli görünenlerin siyah beyaz resimleri ilgili yerlere yerleştirilmiştir. Bunlardan başka gerek müellife ve gerekse başka hatalara ait birçok eser siyah beyaz olarak uygun yerlere yerleştirilmiştir.

Hat, tezhip ve cilt sanatlarıyla ilgili olarak yazılan hemen hemen her kitap, makale ve ansiklopedi maddesine kaynaklık eden bu eserin son kısmında gramajı düşük kuşe kağıda basılı 26 fotoğrafta ünlü hattatların eserlerinden seçmeler, hat sanatında kullanılan malzemeler, ebru örnekleri yer almaktadır. Biz bu eserin sahasında yeri doldurulamaz olduğu kanaatini taşımaktayız.

SONUÇ VE TEKLİFLER

Bu çalışmaya ansiklopedi maddeleri ve diğer sözlüklerde bulunan hat, kitap, cilt ve tezhip terimleri, internette yer alan konuyla ilgili sözlükler, İbnülemin Mahmut Kemal İnal’ın “Son Hattatlar” isimli önemli eseri, hacimli bir sunuş yazısını İbnülemin’in yazdığı Mustakimzâde Süleyman Efendi’nin “Tuhfe-i Hattâtîn”i, İranlı Habîb’in İran ve Osmanlı hatalarını tanıttığı “Hat ve Hattatân” isimli eseri ve konumuzla alakalı daha pek çok eser dahil edilmedi. Eğer bunlar da çalışmamıza dahil edilseydi bir makale boyutlarını gereksiz yere zorlamış olacaktık.

Görüldüğü gibi tanıttığımız eserlerin büyük çoğunluğu ihtiyaca cevap vermekten uzaktır. Ancak klasik İslâm sanatlarına gösterilen ilginin yurdumuzda ve yurt dışında her geçen gün arttığı günümüzde hat, tezhip ve cilt terimlerini geniş bir şekilde açıklayan efrâdını câmi ağyârını mânî bir ansiklopedik sözlüğe duyulan ihtiyaç da ortadır. Aslında bu ihtiyaç sadece hat, tezhip ve cilt sanatları için değil, mimariden kuyumculuğa, musikiden tespîhçiliğe ve hatta resimden halıcılığa kadar sanatın her dalında duyulmaktadır.

Yaklaşık altı yıldır fotoğraftan makaleye, kitaptan ansiklopediye kadar malzemesini topladığımız ve hazırlamaya başladığımız ve ömrümüz olursa tamamlamak niyetinde olduğumuz bir çalışma var. Eğer tamamlamak bize nasip olmazsa, geriden gelenlerin tamamlaması için bu ansiklopedik sözlüğün özelliklerini sanki işe hiç başlamamış gibi bir teklif olarak buraya kaydetmek istiyoruz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

“Türk İslam Kültür Tarihinde Yazı, Tezhip ve Cilt Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü” adını taşıyacak bu sözlük şu özelliklere sahip olmalıdır:

1. Medeniyet ve kültür tarihiyle ilgili kitaplar ve makaleler taranmalı, çalışmayla ilgili olanlardan elde edilen bilgiler dosyalanmalı.
2. Tefsir ve hadis kitapları taranarak ilgili bilgiler dosyalanmalı.
3. Hat, tezhip ve cilt sanatıyla ilgili ne kadar makale, kitap, ansiklopedi maddesi varsa; telif ve tercüme ayırımına gidilmeden elde edilmeli.
4. Bu sanatlarla ilgili malzeme ve aletlerin isim listesi çıkartılmalı, bunlarla ilgili yazılı ve sözlü bilgiler temin edilmeli.
5. Hat, tezhip ve cilt sanatının en güzel örneklerinden, kullanılan malzemelerin fotoğraflarından mümkünse asıllarından zengin bir arşiv oluşturulmalı.
6. Bazı klasik şairlerimizin hat gibi plastik sanatların ve satranç gibi oyunların terimlerini kullanarak şiirler yazdığı bilinmektedir. Bu sebeple divan edebiyatına ait eserler taranarak ilgili terimlerin kullanıldığı şiir parçaları ve beyitler toplanmalı ve bunlardan ayrı bir arşiv teşekkül ettirilmeli.
7. Hatıratlar toplanmalı ve bu hatıratlarda çalışma konumuzla ilgili olabilecek kısımlardan bir başka arşiv oluşturulmalı.
8. Bu makaleye konu edinilen sözlükler ve bir kısmı sözlük niteliği taşıyan eserler taranarak hazırlanacak olan ansiklopedik sözlüğün maddeleri tespit edilmeli.
9. Eseri hazırlayacak olan araştırmacı “bu bilgi olmasa da olur” düşüncesini kafasından silmeli.
10. Maddelerin yazımında verilen bilgiler, okuyucuda soru işareti uyandırmamalı, mümkün olduğunca detaylandırılarak bilgiler verilmeli.
11. Her maddede en az bir resim, gerekiyorsa şekil, fotoğraf bulunmalı ve bunlar mutlaka renkli olmalı.
12. Yazılan maddeyle alakalı anekdot varsa mutlaka zikredilmeli, eğer bu madde taranan eski edebi eserlerde, şiirde kullanılmışsa bu kısım mutlaka uygun bir şekilde verilmeli.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

13. Çalışma mutlaka büyük boy kuşe kağıda basılmalı, kullanım kolay olması için birkaç cilt şeklinde düzenlenmeli; daha da önemlisi hat terimleri, tezhip terimleri, cilt terimleri ayrı ayrı ciltler halinde olmalı.

14. Bu sanatlarda eser vermiş ünlü sanatçıların biyografileri her cildin sonunda bir ek olarak verilmeli.

15. Çalışmanın tamamı CD'lere kaydedilmeli ve piyasaya bu CD'lerle beraber sürülmeli.

Böyle bir çalışma tamamlandığında Türk kültür ve medeniyet tarihi için önemli bir hizmet de ifa edilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- ACAR, M. Şinasi, **Türk Hat Sanatı Araç, Gereç ve Formları**, Artık A.Ş. Yayınları, İstanbul (t.siz).
- BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, **Türklerde Yazı Sanatı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin 1993.
- BOYDAŞ, Nihat, **Ta'lik Yazıya Plastik Değer Açısından Bir Yaklaşım**, MEB Yayınları, İstanbul 1994.
- ESİNER ÖZEN, Mine, **Türk Cilt Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.
- İbn Arabî, Çev.: Mehmet Kanık, **Harflerin İlmi**, Asa Kitabevi, 2000.
- KURFEYZ, Nilüfer, **Tezhib**, Ter.: Dara ÇOLAKOĞLU, Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV Yayınları, İstanbul 2003.
- ÖZÖNDER, Hasan, **Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü**, Konya 2003.
- SERİN, Muhittin, **Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar**, Kubbealtı Neşriyat, 2. bsk., İstanbul 2003.
- SOYSAL, Ahmet, **Hüsnühat**, Norgunk Yayınları, İstanbul 2004.
- TÜRKOĞLU, Selim, **Rûhî Hendese Hüsn-i Hat Sanatı**, İstanbul 2006.
- YAZIR, Mahmud Bedreddin, **Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- YILMAZ, Abdulkadir, **Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstihlaları**, Damla Yayınları, İstanbul 2004.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

YURDADÖN, Berin U., **Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*